

Reflection of the Ashura Movement in Contemporary Iranian Thought: A Comparative Analysis of the Conceptualization of Martyrdom from the Perspective of Motahari and Shariati

Azimeh Payandeh Najafabadi*, Abolhassan Fayyad Anoush**

Ali Akbar Jafari***

Abstract

The Ashura movement, as an eternal model, has provoked different and sometimes distinct readings in the thoughts of contemporary Iranian thinkers. The central question is that despite the common belief in the revolutionary and social role of Ashura, what factors and intellectual foundations of society play a role in their conceptualization of martyrdom. Their theories, with the dominance of the interpretation implicit in the revolutionary-critical, introduced martyrdom as a weapon of uprising and the driving force of revolution against the system and seriously discussed its function in popular awakening. However, they placed it under a fundamental concept such as the revival of religion and justice and avoided the dominance of a purely revolutionary interpretation.

Keywords: Ashura, martyrdom, Morteza Motahari, Ali Shariati, comparative analysis, discourse analysis.

* Ph.D. Candidate of History, University of Isfahan, Isfahan, Iran, apayandeh31@yahoo.com

** Associate Professor, Department of History, University of Isfahan, Isfahan, Iran (Corresponding Author),
a.fayyaz@ltr.ui.ac.ir

*** Associate Professor, Department of History, University of Isfahan, Isfahan, Iran, a.jafari@ltr.ui.ac.ir

Date received: 30/09/2025, Date of acceptance: 10/02/2026

Introduction

The Ashura movement, as a revivalist uprising and a history-making model, has always been at the center of reflection and reinterpretation by Islamic thinkers. Among them, two seemingly conflicting readings, the philosophical-theological reading of Morteza Motahari and the sociological-ideological reading of Ali Shariati, have been influential and influential. The central issue of this research is not simply to describe these two readings, but rather to answer the question of how a single movement can lead to two such different discursive formulations of a key concept in the intellectual and historical context of contemporary Iran? The reading of Ashura in the contemporary era should be considered a response to specific historical needs. In contrast to the mournful and identity-building reading of the Safavid era, contemporary thinkers sought to create a dynamic and problem-oriented reading that would be able to respond to the challenges of the new world.

Materials & Methods

This research is a type of historical study that uses a descriptive-analytical method to collect information using primary sources and then formulates the topic.

Discussion and Results

contemporary thinkers sought to create a dynamic and problem-oriented reading that could respond to the challenges of the new world. In this intellectual atmosphere, Shariati stepped forward with a revolutionary approach and aimed to transform Ashura into an "ideology of action" to mobilize the people against tyranny and colonialism. In contrast, Motahari, concerned with the authenticity and systematization of Islamic thought, sought to infer the deep and constructive teachings of Ashura to protect it from distortion and also to strengthen the ideological foundations of society. This confrontation ultimately led to a confrontation in the meaning and position of the concept of martyrdom. From an awareness-raising weapon and the driving force of the revolution to divine proximity and the culmination of a test of wisdom. This research, by applying the concepts of discourse analysis such as formulation, central signifier, and othering, seeks to discover the inner logic of each reading and the roots of Their opposition. A review of the research literature shows that although separate studies have addressed the Ashura readings of each of these two thinkers and a few have pointed to a

29 Abstract

general comparison of their views, there is a serious gap in the systematic comparative analysis of the two based on a specific theoretical framework (such as discourse analysis) and focusing on the key concept of "martyrdom". Most previous studies have limited themselves to describing the opinions and have neglected to explain the discursive roots and historical contexts of the formation of this distinction. This study seeks to fill this gap.

Conclusion

The research findings clearly show that despite the fact that these two thinkers share a belief in the revolutionary and anti-authoritarian aspect of Ashura, their formulation of the fundamental concept of martyrdom falls into two completely distinct discourses. Shariati, relying on sociological foundations and overcoming a critical approach, formulated martyrdom as an awareness-raising weapon and the driving force of revolution. In his discourse, martyrdom was a socio-political action whose ultimate goal is to mobilize people to overthrow oppressive and colonial systems. His metaphors of martyrdom, such as explosions and weapons, emphasize the function of this concept in the historical battle of classes. Motahari, however, within the framework of a coherent intellectual system and relying on Islamic philosophy and theology, places martyrdom under fundamental concepts such as religious revivalism and divine justice. In Motahari's discourse, although martyrdom is a revolutionary and social act, it is above all a spiritual, transcendent, and reviving act whose origin goes back to the divine intention of the martyr. Thus, in response to the main question of the research, it can be said that the fundamental distinction in the prioritization and theoretical position of the concept of martyrdom is: for Shariati, martyrdom is in the service of ideology and struggle, while for Motahari, struggle is understood under religious revivalism and wisdom, philosophy, and the effort to restore divine justice. From a theoretical perspective, this research shows how a single historical text can become a platform for the formulation of a completely different discourse in different intellectual contexts. From a historical perspective, understanding these two is essential for the formation of the dominant discourse of the Islamic Revolution, which included both of these currents. Each of these readings of Ashura, in some way, responded to part of the needs of the society of that time. The findings showed that Motahari's and Shariati's discursive formulation of martyrdom stems from a pre-existing The assumptions and social

functions of these two discourses have been different in the contemporary historical context of Iran.

Bibliography

The Holy Quran

Sakma, 95/998/1394.

Ashian, Zahra, Fereshteh Salami (2013). Hypocrisy and hypocrisy from the perspective of Ayatollah Shahid Motahari. Tehran: Sadra(in perion).

Agha Bakhshi, Ali, Afshari-Rad, Minoo (2004). Dictionary of Political Sciences. Tehran: Chapar (in perion).

Esfandiari, Mohammad (2016). Ashura Studies, Tehran: Ney, Vol. 2 (in perion).

Hosseini Beheshti, Seyyed Mohammad (2000). Dr. Shariati: A Search on the Path of Becoming. Tehran (in perion).

Foundation for Publishing the Works and Thoughts of Ayatollah Shahid Doctor Beheshti, Vol. 2 (in perion).

Jafarian, Rasoul (2012). Reflections on the Ashura Movement. Tehran: Alam, Vol. 2 (in perion).

Rezaei, Jafar (2013)., A Comparative Study of the Revival of Religious Thought from the Perspective of Dr. Shariati and Ayatollah Motahari. Tehran: Barkat Kowsar (in perion).

Soltani, Abolfazl (2007). The Political Thought of Allama Vahid Behbahani. Qom: Bostan Book Institute (in perion).

Soltani, Seyyed Ali Asghar (2004). Power, Discourse and Language. Tehran: Nei (in perion).

Shariati, Al (b to a). Alavi Shiism Safavid Shiism. Nowhere: Nowhere (in perion).

Shariati, Ali (b to b). Historical Perspective of Shiism. Nowhere: Nowhere (in perion).

Shariati, Al (b to c)., We and Iqbal. Nowhere: Hosseinieh Ershad in Cooperation with the Union of Islamic Students Associations in Europe and the Islamic Students Association in America and Canada (in perion).

Shariati, Ali (1982). Hossein Waris Adam. Tehran: Qalam (in perion).

Shariati, Ali (1989). Hossein Waris Adam. Tehran: Qalam (in perion).

Shariati, Ali (1981). What to do?, Bija: The Office of Editing and Publishing of Dr. Ali Shariati's Works (in perion).

Shariati, Ali (1993). Fatemeh is Fatemeh, Tehran: Chapakhsh and Cultural Foundation of Dr. Ali Shariati. Vol. 29 (in perion).

Motahari, Morteza (unpublished). Human Social Evolution in History. Volume 8, Tehran: Islamic Republic Party (in perion).

Motahari, Morteza (1973). Divine Justice, Tehran: Hekmat, Vol. 2(in perion).

Motahari, Morteza (1988). The Rise and Revolution of Mahdi. Tehran: Islamic Publications (in perion).

31 Abstract

Motahari, Morteza (1988) The Epic of Hosseini. Vol. 1, Tehran: Sadra. Vol. 1(in perion).

Motahari, Morteza (1996) The Epic of Hosseini. Vol. 3, Tehran: Sadra. Vol. 21 (in perion).

Motaheri, Morteza (2006) Ten Speeches, Tehran: Sadra. Vol .22 (in perion).

Motaheri, Morteza (2007) The Future of the Islamic Revolution of Iran. Tehran: Sadra, vol 26 (in perion).

Center for Islamic Revolution Documents (1999). Sharia as narrated by SAVAK documents. Vol. 1 and 2. Tehran: Center for Islamic Revolution Documents(in perion).

Khalaji, Abbas, Theoretical Contradictions and Political Failure of the Reform Discourse (1997-2005); PhD Thesis in Political Science, University of Tehran (in perion)..

Zajkani, Sudabeh, Shahlabakhtiari and Gholamreza Zarifian, Typology of speech acts in the letters of Imam Hussein (AS) during the Ashura incident, Quarterly Scientific Research Journal of Historical Essays, Year 15, No. 2, Fall and Winter 1403, 157-184(in perion).

Laclau, E and Mouffe, C, "Recasting Marxism" in James martin (2002)Antonio

Gramsci, critical Assesment of leading Political philosophers (2002) Voutledge.

بازتاب نهضت عاشورا در اندیشه معاصر ایران: واکاوی تطبیقی مفهوم پردازی شهادت از منظر مطهری و شریعتی

عظیمه پاینده نجف آبادی*

ابوالحسن فیاض انوش**، علی اکبر جعفری***

چکیده

نهضت عاشورا به مثابه یک الگوی جاودانه، خوانش های متفاوت و گاه متمایزی را در اندیشه متفکران معاصر ایران برانگیخته است. این پژوهش با روش تطبیقی-تحلیلی و با اتکا به منابع کتابخانه ای و بهره گیری از نظریه گفتمان، به واکاوی خوانش دو متفکر تاثیرگذار، مرتضی مطهری و علی شریعتی، از مفهوم شهادت در نهضت عاشورا می پردازد. پرسش محوری آن است که با وجود اشتراک در باور به نقش انقلابی و اجتماعی عاشورا، چه عوامل و مبانی فکری موجب تمایز در مفهوم پردازی آنان از شهادت شده است. یافته ها نشان می دهد که هر دو متفکر، از منظری نظام مند اما با مبانی متفاوت، شهادت را عملی ضد استبدادی و آگاهی بخش می دانستند و بر نقش آن در احیا و بسیج جامعه تاکید داشتند. اما تمایز اصلی آنان در اولویت بندی و بستر نظری تفسیر آنان نهفته است. شریعتی با غلبه یابی به رویکرد انقلابی-انتقادی، شهادت را به عنوان اسلحه ی قیام و موتور محرکه ی انقلاب در برابر نظام های ستمگر معرفی نموده و بر کارکرد آن در بیداری مردم تمرکز داشت. مطهری اما در چارچوب یک نظام فکری منسجم، هر چند به ابعاد اجتماعی و سیاسی شهادت به طور جدی می پرداخت، اما آن را ذیل مفاهیم بنیادینی مانند احیای دین و عدالت جای داده و از غلبه یابی صرف تفسیر انقلابی صرف پرهیز می نمود.

* دانشجوی دکتری تاریخ، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران، apayandeh31@yahoo.com

** دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول)، a.fayyaz@ltr.ui.ac.ir

*** دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران، a.jafari@ltr.ui.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۱

این مقاله نهایتاً نتیجه می‌گیرد که این تفاوت در تاکید، بازتابی از دو پروژه فکری متمایز، در مواجهه با مقتضیات عصر حاضر است که شناخت آن، درک دقیق تری از صورتبندی گفتمان عاشورا در انقلاب اسلامی را ارائه می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: عاشورا، شهادت، مرتضی مطهری، علی شریعتی، تحلیل تطبیقی، تحلیل گفتمان.

۱. مقدمه

نهضت عاشورا، به مثابه قیامی احیاگرانه و الگویی تاریخ‌ساز، همواره در کانون تأمل و بازخوانی اندیشمندان اسلامی قرار داشته است. در دوره معاصر ایران، این بازخوانی‌ها از چارچوب‌های صرفاً اعتقادی فراتر رفته و به عرصه‌ای برای صورتبندی پروژه‌های فکری و اجتماعی بدل گردیده است. در این میان، دو خوانش به‌ظاهر متعارض، خوانش فلسفی-کلامی مرتضی مطهری و خوانش جامعه‌شناختی-ایدئولوژیک علی شریعتی جریان‌ساز و اثرگذار بوده‌اند. اگرچه هر دو اندیشمند، عاشورا را نقطه‌عطفی در تاریخ اسلام و نماد مبارزه با ستم می‌دانند، اما در مفهوم‌پردازی بنیادین از محور اصلی این نهضت، یعنی «شهادت»، به دو منظومه معنایی متمایز و گاه در تقابل دست می‌یابند. مسئله محوری این پژوهش نه صرفاً توصیف این دو خوانش، بلکه پاسخ به این پرسش است که چگونه یک نهضت واحد می‌تواند در بستر فکری و تاریخی ایران معاصر، به دو صورتبندی گفتمانی چنین متفاوت از یک مفهوم کلیدی منجر شود؟ خوانش عاشورا در دوران معاصر را باید پاسخی به نیازهای تاریخی خاص دانست. در مقابل خوانش سوگوارانه و هویت‌ساز عصر صفوی، متفکران معاصر در پی خلق خوانشی پویا و مسئله‌محور بودند که توان پاسخگویی به چالش‌های دنیای جدید را داشته باشد. در این فضای فکری، شریعتی با رویکردی انقلابی و با هدف تبدیل عاشورا به «ایدئولوژی عمل» برای بسیج مردم در برابر استبداد و استعمار قدم پیش نهاد. در مقابل، مطهری با دغدغه اصالت و نظام‌مندی تفکر اسلامی، در استنباط معارف عمیق و سازنده عاشورا برای مصونیت بخشیدن به آن در برابر تحریف و همچنین تقویت بنیان‌های اعتقادی جامعه بود. این تقابل در غایت، به تقابلی در معنا و جایگاه مفهوم شهادت انجامید. از سلاح آگاهی‌بخش و موتور محرکه انقلاب تا قربت الهی و نقطه اوج یک حکمت امتحانی بود. این پژوهش با به کارگیری مفاهیم تحلیل گفتمان مانند صورتبندی، دال مرکزی و غیریت‌سازی، در پی کشف منطق درونی هر خوانش و ریشه‌های تقابل آنان

است. مرور ادبیات پژوهش نشان می‌دهد اگرچه مطالعات جداگانه‌ای به خوانش عاشورایی هر یک از این دو اندیشمند پرداخته‌اند و معدودی به مقایسه کلی نظرات آنان اشاره کرده‌اند، اما خلأی جدی در تحلیل تطبیقی نظام‌مند این دو بر پایه یک چارچوب نظری مشخص (مانند تحلیل گفتمان) و با تمرکز بر مفهوم کلیدی «شهادت» احساس می‌شود. اغلب پژوهش‌های پیشین به توصیف آراء اکتفا کرده و از تبیین ریشه‌های گفتمانی و زمینه‌های تاریخی شکل‌گیری این تمایز غافل مانده‌اند. این پژوهش در صدد پر کردن همین خلأ است. هدف اصلی این مقاله، تبیین علل و پیامدهای تقابل گفتمانی مطهری و شریعتی در مفهوم‌پردازی شهادت است. برای نیل به این هدف، از روش تطبیقی-تحلیلی و از چهارچوب تحلیل گفتمان بهره گرفته می‌شود تا این دو خوانش نه به عنوان مجموعه‌ای از عقاید شخصی، بلکه به مثابه دو پروژه گفتمانی رقابتی در میدان فکری ایران پیش از انقلاب تحلیل گردند. پرسش‌های مقاله عبارت‌اند از اول، وجوه تمایز بنیادین در مفهوم‌پردازی شهادت در این دو گفتمان چیست؟ دوم، مبانی فکری و شرایط تاریخی هر یک چگونه بر این صورتبندی‌های متمایز تأثیر گذاشته است؟ و سوم، این تقابل چه نسبتی با شکل‌گیری گفتمان مسلط در انقلاب اسلامی ایران دارد؟

ساختار مقاله پس از این مقدمه، با ارائه چارچوب نظری و روش‌شناسی ادامه می‌یابد. سپس، در بخش اصلی، تحلیل تطبیقی دو گفتمان حول محورهای کلیدی از جمله مبانی فکری، مفهوم شهادت، اهداف اجتماعی و استراتژی‌های معناسازی ارائه می‌شود. در نهایت، یافته‌ها در بخش نتیجه‌گیری جمع‌بندی و پیامدهای آن مورد بحث قرار خواهد گرفت.

۲. پیشینه تحقیق

در میان پژوهش‌های انجام گرفته تا کنون غالب پژوهش‌ها یا تک بعدی و یا بسیار کلی هستند و پژوهشی که عاشورا را به عنوان الگوی استراتژیک نبرد و مقاومت از نظر مطهری و شریعتی مورد بررسی قرار داده باشد انجام نشده است. مقالاتی هم که در رابطه با بررسی اندیشه‌های مطهری و شریعتی در رابطه با عاشورا پرداخته به این موضوع مهم به عنوان اصل و مسئله مقاله نپرداخته‌اند. پیشینه پژوهش را می‌توان به انواع مطالعات تقسیم نمود. شاکری (۱۳۹۲) در "شیوه و شگرد بیان دکتر علی شریعتی از عاشورا" از منظر ادبی اثر حسین وارث ادم شریعتی را بررسی نموده است. محمد میرزایی و ذوالفقاری (۱۳۹۳) در "بررسی و تبیین انحرافات موجود در عزاداری‌های مذهبی از منظر استاد مطهری (مطالعه

موردی دستجات و عزاداری‌های شهر بیجار" با روش میدانی آنچنان که از عنوان مشخص است فقط عزاداری شهر بیجار از نظر مطهری را بررسی نموده و به نظرات علی شریعتی پرداخته است. هزاوئی و زیرکی در پژوهشی با عنوان "اسلام سیاسی از منظر علی شریعتی با تکیه بر واقعه عاشورا (۱۳۹۷) افکار علی شریعتی در رابطه با اسلام سیاسی با تکیه بر عاشورا و میزان تاثیرگذاری بر نسل جوان را بررسی نموده و آنچنان که مشخص است بحثی پیرامون نظر مرتضی مطهری در مورد عاشورا ندارد. نجاری به راهنمایی رستم شاه محمدی در "بررسی مقایسه ای نهضت امام حسین (ع) از دیدگاه استاد مطهری و علی شریعتی" (۱۳۹۹) به بررسی مقایسه ای دیدگاههای شریعتی و مطهری پرداخته است اما تاثیر آن دیدگاه ها را بر فضای انقلابی بررسی ننموده است. در تمام پژوهش های انجام شده کمتر پژوهشی به صورت متمرکز و عمیق به مفهوم پردازی شهادت به عنوان محور اساسی در این دو خوانش پرداخته است. این مقاله در صدد است این خلا پژوهشی را پر کند.

۳. چارچوب تحلیلی و محورهای تطبیق

۱.۳ چارچوب نظری

گونه شناسی خوانش های عاشورا: برای تحلیل تطبیقی خوانش مطهری و شریعتی، این مقاله از رهیافت تحلیل گفتمان، به ویژه با اتکاء به آرای نظریه پردازانی همچون همچون ارنستو لاکلاو و شانتال موفه بهره می گیرد. از منظر این چارچوب، متون تولید شده توسط این دو اندیشمند، صرفاً بازتابی منفعل از واقعیت تاریخی عاشورا نیستند، بلکه در فرایندی فعال، به ساخت معنای خاصی از این نهضت می پردازند. در این راستا، مفاهیم کلیدی مانند دال مرکزی، غیریت سازی و روابط بینامتنی به عنوان ابزار تحلیلی مورد استفاده قرار خواهند گرفت تا مشخص شود هر یک از این گفتمان ها چگونه مفهوم شهادت را حول دال مرکزی صورت بندی کرده و آن را در تقابل با خوانش های تحریف شده قرار می دهند. (Laclau and Mouffe in martin, 2002, 140)

در این پژوهش شهادت به عنوان یک دال کلیدی در نظر گرفته می شود. در این راستا این دال در گفتمان مطهری حول مفاهیمی مانند احیای دین و عدل الهی و در گفتمان شریعتی حول مفاهیمی مانند انقلاب، آگاهی، اسلحه معنا یافته و ثبات می گیرد. در این راستا

در پژوهش حاضر تلاش می‌شود برای تحلیل گفتمان آثار مطهری و شریعتی، به فرایندهای معناسازی حول مفهوم شهادت توجه شود. این کار از طریق تکنیک تحلیل محتوای کیفی با تمرکز بر استعاره‌ها، تشبیهات و کاربردهای مکرر از واژه‌های کلیدی مرتبط با شهادت انجام می‌پذیرد. (رک: خلعجی، ۱۳۸۶: ۵۴)

۲.۳ محورهاى تطبيق

برای تضمین عینیت و عمق تحلیل تطبیقی و جلوگیری از پراکندگی در مقایسه آرای مرتضی مطهری و علی شریعتی، این پژوهش واکاوی خود را حول سه محور کلیدی سامان داده است. این محورها که از دل مطالعه آثار دو اندیشمند و ذیل چارچوب نظری تحلیل گفتمان استخراج شده‌اند، به عنوان معیارهای ثابت و یکپارچه‌ای عمل خواهند کرد که تحلیل در سراسر مقاله بر اساس آنها پیش خواهد رفت و نهایتاً در جدول تطبیقی خلاصه خواهد شد. محورهاى اصلی پژوهش به شرح زیر است.

نخست مبانى فکرى و روش‌شناختى است. این محور به بررسی پیش‌فرض‌ها، مبانی معرفتی و روشی می‌پردازد که هر یک از این دو متفکر برای تفسیر عاشورا به کار گرفته‌اند (مانند فلسفه و کلام اسلامی در نزد مطهری در مقابل جامعه‌شناسی و رویکرد انتقادی-ایدئولوژیک در نزد علی شریعتی) دوم مفهوم‌پردازی از شهادت است. کانونی‌ترین محور این پژوهش، تحلیل چگونگی تعریف، جایگاه و معنای شهادت در منظومه فکری هریک است. اینکه شهادت به عنوان یک فعل معنوی و قربانی صورت بندی می‌شود یا کنش انقلابی و سیاسی سوم اهداف و غایات اجتماعی است. این محور در پی آن است که غایت نهایی هر خوانش از عاشورا را واکاوی کند؛ آیا هدف اصلی احیای دین و تربیت فردی یا بسیج مردم و ایجاد تغییرات در جامعه است؟ بر این اساس محورهاى فوق به عنوان ستون‌های اصلی تحلیل، در تمامی بخش‌های مقاله حاضر خواهند بود و امکان مقایسه‌ای نظام‌مند و مستمر را در سراسر پژوهش فراهم خواهند آورد.

۴. چارچوب فکرى موثر بر خوانش عاشورا: مبانی نظری مطهری و شریعتی

برخی پژوهشگران برآنند که "مواجهه‌ی مطهری با عاشورا" فقط از بین بردن تحریفات عاشوراست. (رضایی، ۱۳۹۲: ۶۴) این در حالی است که بررسی آراء مطهری پیرامون

عاشورا موضوعی گسترده تر را ثابت می کند. مطهری با رویکردی درون دینی تلاش نمود، عاشورا را خوانش انقلابی کند.

مطهری در مباحث متعدد و بر مبنای شناخت دقیقی که از روایات امام حسین (ع) و ائمه داشت. در روایت عاشورا تاکید ویژه‌ای بر روایت بر مبنای منابع مستند و اصلی تاریخی اساسی دارد. بر این اساس، تحلیل درست تاریخ و عاشورا از اول به آخر و عدم وارونه‌نمایی آن، از شاخصه‌های مهم روایتگری مطهری از عاشورا است. نکته‌ای که از دید بسیاری از راویان قبل از او پنهان مانده بود. (مطهری، ۱۳۶۱، ج ۱: ۲۵۲. اسفندیاری، ۱۳۹۵: ۴۶)

بررسی آراء مطهری در این زمینه که در آثار مختلفش اهمیت مبحث ولایت و ولایت‌پذیری را در آراء وی نشان می‌دهد. بنا به روایت مطهری، جامعه‌ی به ظاهر اسلامی عصر اموی، چنان طاغوت زده و در سراشیی سقوط ارزشها بود، که حرکت امام حسین (ع) از مدینه به سمت مکه و خروج از بلد الحرام، قیام برای ولایت الله و هدف از این قیام اعلام این بود که حقیقت اسلام "کعبه‌ی تسخیر شده‌ی امویان" و "حجی که گرداننده‌اش دستگاه یزیدی بود"، "حجی که ظاهرش اسلامی و روحش جاهلی بود" نیست. (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳: ۳۳۹. مطهری، ۱۳۸۵: ۲۸)

مطهری با جامعه‌شناسی جامعه‌ی عصر خلافت و علل متروک شدن اسلام و "ناهموارها" و نظام طبقاتی که در اثر سیاست نادرست خلفا در جامعه‌ی مسلمین به وجود آمد؛ علل اقدامات اصلاح‌گرانه امامان معصوم (ع) از جمله امام حسین (ع) را بررسی نمود. (مطهری، ۱۳۸۵: ۱۷۳)

از نظر مطهری، امام حسین (ع) یک "مصلح" بود که با شهادت در راه خدا، حق را احیا و باطل را نابود نمود. مطهری حرکت امام حسین (ع) را بر اساس این روایت ایشان تبیین می‌نمود که "آیا نمی‌بینید که به حق رفتار نمی‌شود و از باطل جلوگیری نمی‌شود؟ پس مومن در چنین راهی باید تن به شهادت در راه خدا بدهد." (مطهری، ۱۳۸۵: ۲۵۵) مطهری در موارد متعدد بحث احیای دین را مطرح و در مورد عاشورا اشاره می‌نمود که این با احیای دین، آزادگی، مبارزه با کفر و غیره به ارمغان آورده شد. (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳: ۳۲۴)

بر خلاف نظر برخی پژوهشگران که مطهری را در زمره قائلان به نظریه شهادت سیاسی می‌دانند، مطهری قائل به جامعیت عاشورا بود، مفهوم سازی شهید و شهادت از مقوله‌های مهمی بود که با عاشورا نه تنها وسیله‌ای برای نهادهای سازی هدف عاشورایعنی احیای دین اسلام شد، بلکه مولفه‌های مهمی از جمله ایثار، مقاومت، عزت و غیره نیز به وسیله‌ی آن

بازتعریف شد. او نه تنها قائل به نظریه‌ی شهادت سیاسی محض نبود بلکه نظریه‌ی شهادت فدیه‌ای و کشته شدن امام حسین (ع) برای بخشش گناهان امت را به شدت نقد می نمود و آن را با واقعیات تاریخی سازگار نمی دانست. (اسفندیاری، ۱۳۹۵: ۱۳۸. مطهری، ۱۳۸۵: ۲۵۳-۲۵۴) از نظر مطهری واژه‌ی "شهید" از آن جهت در بین ملل متمدن ارزشمند و مقدس است که بر خلاف دیگران برای خودش و "منیت" خودش قدم بر نمی دارد، بلکه "از خودیت خود برای دیگران" بیرون می آید. (مطهری، ۱۳۶۱، الف: ۷۴)

از نظر مطهری "شهید برای احیای جامعه می سوزد"،

خونش به زمین نمی ریزد و هدر نمی رود، بلکه هر قطره اش به صدها قطره و هزارها قطره، بلکه به دریایی از خون تبدیل می شود، به پیکر اجتماع وارد شده و باعث احیای جامعه می شود. به خاطر همین است که شهید حماسه ساز است. چون خون شهید در راه خدا ریخته می شود. (مطهری، ۱۳۶۱ (الف): ۱۰۱-۱۰۲)

در گفتمان مطهری، شهادت ذیل دال مرکزی قربت الهی و در تقابل با گفتمان های مادی گرا و تحریف گر معنا سازی می شود. او با بازتولید روایت عاشورا در چارچوب فلسفه اسلامی، در پی تثبیت معنایی خاص از شهادت به عنوان یک فعل معنوی محض است. در بخش دیگر نظرات خود پیرامون مفهوم شهادت وارد بعد سیاسی و حماسی آن نیز شد. از نظر مطهری حماسه‌ی خونینی همچون عاشورا به این دلیل سبب ساز جنبش ها می شود، که "غیرت، حمیت، شجاعت و سلحشوری را تحریک می کند، بدن را پر حرارت، چابک و چالاک می کند و در واقع انقلاب، ثوره و حس مقاومت در مقابل ستمگر ایجاد می کند. او "امام حسین (ع) را سوژه بی نظیری" از نظر اخلاقی و اجتماعی در اسلام می دانست، که با "برانگیختن احساسات انقلابی و حماسی، شخصیت موثر و "حماسه اسلامی را زنده کرد. در واقع تاکید مطهری بر فضایل امام حسین (ع) نه تنها پاسخی به جریان های عرفان گرایانه زمانه بود، بلکه تلاشی برای ارائه الگوی عملی از اخلاق انقلابی در برابر سکولاریسم پهلوی بود. "حال این سوال پیش می آید که چرا مطهری بر خلاف شریعتی، از تعبیر انقلاب برای عاشورا پرهیز نمود؟ (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳: ۳۲۴-۳۲۳ و ۳۶۱-۳۶۲)

در واقع استفاده مطهری از واژه حماسه به جای انقلاب را می توان با ذکر دلایلی تبیین نمود او در تلاش بود بر واقعیت تاریخی عاشورا با ذکر اصالت دینی تاکید کند. از اسطوره سازی سیاسی و همچنین گفتمان های چپ و مارکسیستی فاصله بگیرد و نشان دهد عاشورا الهی و اخلاقی و نه صرفا یک جنبش اجتماعی با اهداف مادی بود. او با استفاده از

حماسه در تلاش بود در عاشورا به مفاهیم شجاعت، ایثار، امر به معروف و نهی از منکر و در واقع به مفاهیم، اخلاقی، عرفانی و تربیتی تاکید کند. (رک: مطهری، ۱۳۸۶: ۴۴)

مطهری عاشورا را درس بزرگ اخلاقی و فلسفی و نماد مبارزه با ظلم و دفاع از حق می‌داند. مطهری مبحثی فلسفی، کلامی، اعتقادی، اجتماعی و سیاسی تحت عنوان عدل الهی را مطرح پیرامون بحث عدل و رویارویی آن در مقابل ظلم صحبت نمود؛ او از درس‌های مهم عاشورا، ایثار، مبارزه با ظلم و ستم و فراتر از آن دفاع از ستم‌دیدگان و امام حسین(ع) را احیاگر مبارزه با ظلم و ستم می‌داند. (مطهری، ۱۳۵۲: اکثر صفحات. مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳: ۴۱ و ۳۱۸ و ۳۲۴)

شکستن پرده‌ی دروغ، نفاق، دورویی، جبرگرایی و تقدس‌مابی دشمن توسط امام حسین(ع)، زینب(س) و امام سجاد(ع) در عاشورا و تاثیر گذاری آن بر جنبش‌های بعد از خود، از نظر مطهری چنان اهمیت داشت، که سخنرانی‌های زیادی در مورد آن نمود، به طوری که بخشی از آن در کتاب "نفاق و منافق از دیدگاه شهید آیت الله مطهری" منتشر گردیده است. (آشیان و سلامی، ۱۳۹۲: همه صفحات. مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳: ۳۵۴-۳۵۵)

مطهری از وجوه مهم نهضت چند جانبه‌ی کربلا را امر به معروف و نهی از منکر، تهاجم به حکومت فاسد و تاثیر انقلابی امام حسین(ع) می‌داند و روی آن تاکید زیادی می‌نمود. (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳: ۳۳۷ و ۱۳۲-۱۳۴)

او تاکید می‌نمود که با تبلور جامعیت اسلام در کربلا، حماسه، خلوص، توحید، عرفان، شهادت، شجاعت، محبت نسبت به دوست و دشمن، اندرز، اخلاق، مروت، ایثار، مساوات اسلامی، برابری و برادری و آزادگی همه با هم در عاشورا نمایان شد. (مطهری، ۱۳۶۱، ج ۱: ۲۶۱-۲۶۰. مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳: ۳۲۴)

شریعتی به مثابه یک روشنفکر معترض متفکر شیعی برخاسته از خراسان و تحصیل کرده‌ی اروپا، نیز عاشورا را برای جامعه‌ی ایرانی روایت نمود. با وجود این، روایت شریعتی از عاشورا به نقل خودش، نه فلسفی، کلامی، اصولی و فقهی، بلکه روایتی انقلابی با نگاهی برون دینی بود. (ساکما، ۱۳۹۴/۹۹۸/۹۵: ص: ۱-۸. شریعتی، بی تا(ب): ۵۰)

شریعتی با غیریت سازی از گفتمان "تشیع صفوی" شهادت را در گفتمان خویش به یک دال مرکزی برای مفاهیمی چون بیداری، قیام برای احیای حق و ایثار انقلابی تبدیل نمود. استعاره‌های نظامی مانند سلاح، سنگر و انفجار ابزاری اصلی او در این صورتبندی مجدد هستند. او با تبدیل عاشورا به یک انقلاب در کتاب حسین وارث آدم، در پی تقویت گفتمان

مبارزه با استبداد بود. رویکردی که با بستر روشنفکری چپ گرایانه آن دوره همسو بود. او با استفاده از واژه‌ی "نوره" برای عاشورا تلاش نمود، مفهوم انقلابی آن را بازتعریف کند. این واژه را که ثار از آن برگرفته است، قیام "افراد قبیله خدایی در هر نسل، در برابر قبیله طاغوتی" دانسته، و بر این اساس پیام عاشورا را با توجه به زیارت وارث تفسیر و حاوی پیام عدالت خواهانه‌ای دانست، که تمامی انبیا و اولیا در طول تاریخ به دنبال آن بودند. او با ارائه یک تشیع سیاسی انقلابی امام حسین (ع) را یک حاکم مشروع در تقابل با حاکم غاصب معرفی نمود. (رک: شریعتی، ۱۳۸۸: ۱۰۱ و ۳۰-۳۱ و ۱۲۷)

از نظر شریعتی، عاشورا در جامعه‌ای که حقیقت دین اسلام از بین رفته بود، در واقع یک "انقلاب بزرگ خدایی بود" که توانست ارزش‌های نابود شده و حقیقت از بین رفته، را احیا و از حقوق پایمال شده دفاع کند، شریعتی اسلام را با وجود احکام و قوانین زنده و متناسب با طبیعت و الگوهایی همچون امام حسین (ع) و زینب (س) زنده می‌دانست. (شریعتی، ۱۳۸۸: ۱۳۸-۱۴۱ و ۱۵۷. شریعتی، ۱۳۹۲: ۲۳۲-۲۳۳)

با این رویکرد شریعتی نیز همچون سورل که اعتصاب عمومی را اسطوره کارگری می‌دانست، عاشورا را به اسطوره انقلابیون ایرانی تبدیل نمود. این تطابق زمانی آشکار می‌شود که از تشیع سرخ به مثابه نیروی محرکه تغییر سخن می‌گوید. در این راستا همانگونه که سورل اسطوره‌ها را جایگزین ایدئولوژی‌های رسمی می‌دانست، شریعتی نیز با اسطوره عاشورا در برابر گفتمان رسمی پهلوی و روحانیون سستی ایستاد. (شریعتی، ۱۳۸۸: ۳۲-۳۳. Delesalle, 1922)

احیای حق به عنوان هدف عاشورا، مقوله‌ای است که شریعتی با طرح آن وارد بحث ولایت‌الله و مسئله‌ی ولایت‌پذیری و امامت در عاشورا شد. از نظر شریعتی "کعبه" اشارتی است، برای اینکه "اصالت (مقام اهل بیت و ولایت) که "جلال انسانیت"، آزادی، عدالت، عشق، اخلاص، جهاد، تقوی و شهادت هستند. "درک شود. (شریعتی، ۱۳۹۲، ج ۱: ۳۳).

او خروج امام حسین (ع) از مکه آن هم در ایام حج را حاوی این پیام مهم می‌دانست که "اگر امامت نباشد، اگر رهبری نباشد، اگر هدف نباشد، اگر حسین نباشد و اگر یزید باشد، چرخیدن بر گرد خانه‌ی خدا، با خانه بت مساوی است. (شریعتی، ۱۳۶۱: ۲۰۴-۲۰۵)

شریعتی، اسلام را دین عزت، تمدن، جامعه، پیشرفت، فرهنگ و مکتبی برای قیام جهت برقراری قسط و عدل می‌دانست. او تشیع را مذهب امامت، عدالت، تاریخ سرشار از جهاد، مقاومت، الهام، آزادی، آشتی ناپذیری با ظلم و تبعیض می‌دانست و با این روایت ایمان به

امامان معصوم از جمله امام حسین(ع) را "اجتهاد علمی و جهاد عملی و شهادت و آمادگی و انتظار انفجار و انقلاب هر لحظه انتقام و برابری و ظهور قائمی که چشم به راه است تا هرگاه قیام کنید فرا رسد." (شریعتی، ۱۳۹۲: ۳۷-۳۹)

از نظر شریعتی عظمت کار امام حسین(ع) زمانی مشخص می شود که مفهوم شهادت واکاوی شود. از نظر او در فرهنگ شیعی شهادت مرگی نیست که دشمن بر مجاهد تحمیل کند، بلکه شهادت مرگ دلخواهی است که مجاهد با همه ی آگاهی و همه ی منطق و بیداری خویش انتخاب می کند. (شریعتی، ۱۳۸۸: ۱۰۹ و ۱۷۱-۱۷۲) شریعتی از شهادت نه به عنوان یک ایده انقلابی صرف، بلکه به عنوان ابزار نمادین مبارزه ضعفا در برابر اقویا معرفی می نمود. او امام حسین(ع) را "آموزگار بزرگ شهادت" می دانست، که "در بستر زمان جاری هست و" بر همه نسل ها اثر" می گذارد. "مرگ سرخ" را برگزید تا عاشقانش "را از مرگ سیاه" برهاند، "ملتی را حیات" بخشد، "تاریخی را به طپش" درآورد و "کالبد مرده و فسرده عصری" را گرم کند و "بدان جوشش و خروش زندگی و امید" دهد. شریعتی با این ادبیات ادامه می دهد که ایمان، ملت، تاریخ و کالبد زمان ایرانیان به خون امام حسین(ع) محتاج است. (شریعتی، بی تا(ب): ۱۲۰-۱۲۴)

شریعتی برداشتن پرده از چهره ی نفاق و دروغ حاکمان آن زمان را از دستاوردهای عاشورا و واکنشی در برابر جبریون می دانست که تمامی مصیبت های زمانشان را قضا و قدر، تسلیم و جبر الهی می دانست. از نظر او عمق فاجعه زمانی بود که "شمر و یزید به اسم دین قاتل امام شدند." (شریعتی، ۱۳۸۸: ۱۴۱-۱۴۲. شریعتی، ۱۳۹۲: ۲۸).

۵. تحلیل تطبیقی گفتمان مطهری و شریعتی حول محورهای خوانش عاشورا

۱.۵ تحلیل تطبیقی مفهوم پردازی شهادت از نظر مطهری و شریعتی

مفهوم شهادت، به عنوان دال مرکزی رویداد عاشورا، کانون اصلی تقابل گفتمانی مطهری و شریعتی را تشکیل می دهد. این بخش به تحلیل تطبیقی این مسئله می پردازد که چگونه یک مفهوم واحد، در دو منظومه فکری متفاوت، به دو صورت بندی معنایی کاملاً متمایز تبدیل شده است. واکاوی این تمایز، کلید درک بنیادین میان پروژه فکری دو اندیشمند است.

در گفتمان مطهری، شهادت در شبکه ای از مفاهیم والایی چون قرب الهی، ایثار، فی سبیل الله، احیای دینی قرار می گیرد و به عنوان یک عمل احیاگرانه صورت بندی می شود که غایت آن، تقرب به خدا و احیای امر دین است. از نظر مطهری قیام امام حسین(ع) یک

حرکت آگاهانه تعریف می شود تا شهادت نه به عنوان یک حادثه تصادفی، بلکه به عنوان نقطه اوج یک برنامه الهی و تجلی عینی حکمت صورتبندی شود. بنابراین، شهادت در این گفتمان، یک سرنوشت مقدس و مبتنی بر علم الهی است. این تاکید مطهری را باید در واکنش به دو جریان مسلط زمانه او تحلیل کرد: از یک سو گفتمان چپ و ماتریالیستی که دین را افیون توده‌ها می خواند و از سوی دیگر روضه‌خوانی‌های تحریف‌آمیزی که عاشورا را به نمایشی صرفاً عاطفی و غیر عقلانی تقلیل می داد. در چنین فضایی، مطهری با خوانش فلسفی-کلامی خود، در پی نجات عاشورا از دست تحریف‌گران و مادی‌گرایان بود. (مطهری، بی تا: ۵۸)

مطهری یکی از دلایل عدم رشد اجتماع را برگزاری مجالس عزاداری عاشورا بدون شناخت "ماهیت" و فلسفه‌ی "امام حسین (ع)" می‌داند. از نظر او عاشورا برای "حفظ اسلام" و "احیای حقیقت" بود. او تاکید می‌نمود که باید در مجالس عزاداری ماهیت امام حسین (ع) روشن شود. مطهری در تلاش بود نظریه‌ی شهادت تکلیفی و عزادارسازی را نقد کند. (مطهری، ۱۳۸۵: ۲۵۳-۲۵۴ و ۲۶۱-۲۶۲. اسفندیاری، ۱۳۹۵: ۷۶)

مطهری به ابعاد اجتماعی-سیاسی شهادت نیز توجه داشت. از نظر او شهادت عاشورایی به مثابه الگویی برای مقابله با استعمار فرهنگی و سیاسی بود. در گفتمان او استعمارگران به عنوان یزیدیان زمان شناخته می شوند که به تحریف فرهنگ و هویت جامعه می پردازند. در چنین شرایطی شهادت آگاهانه، تنها به صحنه نبرد فیزیکی محدود نمی شود. بلکه هرگونه پایداری و از خودگذشتگی در مسیر افشاگری و مقابله با استعمار را نیز در بر می گیرد. بنابراین، در گفتمان مطهری، شهادت یک استراتژی مقابله با انحطاط و استعمار است که ریشه در همان روحیه احیاگری دینی در عاشورا دارد. شخصیت فطری انسانها از نظر مطهری دارای حد و مرز و اسیر جبر طبیعت نیست؛ او همه‌ی آنها را با همه برادر می‌داند. بر این اساس ارزش الهی و انسانی در انسان اصالت داشته و در این راستا انسان خواهان ارزشهای متعالی انسانی است. او تاکید می‌نمود که اگر چه در صدر اسلام پدیده‌ای به نام استعمار به مفهوم ملتی ملت دیگر را در خدمت خودش قرار دهد وجود نداشته و استعمار پدیده‌ای نوظهور است، اما "مبارزه با این پدیده‌ی جدید در کادر اصولی اسلامی وجود دارد." از نظر مطهری مبارزه با ظلم در صدر برنامه‌های اسلام نشان‌دهنده‌ی ارزش‌گذاری اسلام به حق و حقوق ملتها و جوامع است. (مطهری، ۱۳۸۵: ۲۷. مطهری، ۱۳۶۱، الف: ۵۲-۵۳)

همانگونه که پژوهش‌های پیرامون عاشورا و امام حسین (ع) نشان می‌دهد، اصلی‌ترین تاکید ایشان بر اصلاح اعتقادی و آگاهی‌بخشی بود. موضوعی که مطهری نیز در خوانش قیام عاشورا به آن توجه داشت. (زاجکانی، بختیاری و ظریفیان، ۱۴۰۳: ۱۸۱) مطهری با ارائه مستندات تاریخی، به اهمیت و تقدم اصلاح جامعه بر مسائل دیگر، چنین بیان می‌نمود که در جامعه مسلمانان ایران، با اینکه اصلی به نام امر به معروف و نهی از منکر وجود دارد و در سیره‌ی امام حسین (ع) و ائمه به آن سفارش شده، مصلح خیلی کم وجود دارد و شناخته شده نیست. (مطهری، ۱۳۸۵: ۱۰۰-۱۰۱)

مطهری تفسیر قرآن از تاریخ را همین موضوع اتکای انسان به ارزش‌های الهی و تاریخ را سراسر نبرد بین حق و باطل می‌دانست. بر اساس این تحلیل، در اسلام حد و مرزی بین قومیت‌های مختلف وجود ندارد و دفاع از مظلومان فلسطینی، عراقی و ترکستانی، کشمیری و غیره با دفاع از مظلومان ایرانی فرقی نداشته و در همه حال باید از مظلوم دفاع و با ظالم مبارزه نمود. (مطهری، ۱۳۸۵: ۲۷۷)

مطهری وظیفه‌ی هر واعظی را افشاگری ظلم‌های اسرائیل دانسته و تاکید می‌نمود، با توجه به آموزه‌های اسلام، سنت حضرت محمد (ص) و ائمه از جمله امام حسین (ع) موضوعی که وظیفه و مسئولیت هر عزادار حسینی است، توجه به مسئله‌ی فلسطین و فجایع اسرائیل است. او با توجه به روایات امام حسین (ع) تاکید می‌نمود که شعار هر مسلمان و پیرو امام حسین (ع) در هر دوره‌ای باید مبارزه با "شمر" زمان خود (اسرائیل، شخص یا قومی دیگر) باشد. (مطهری، ۱۳۶۱، (ب): ۲۷۱-۲۷۲)

با این رویکرد، بررسی سازوکارهای معناسازی مطهری در مقایسه با شریعتی، تمایزات را به وضوح نشان می‌دهد. او با به کارگیری استعاره‌های نظامی مانند سلاح و انفجار برای شهادت و همچنین غیریت سازی پررنگ از تشیع صفوی در پی آن بود که شهادت را به یک الگوی کنش جمعی و انقلابی تبدیل کند. در گفتمان او عاشورا به مثابه یک حرکت اجتماعی و فرهنگی است. او بر اهمیت آگاهی و بیداری اجتماعی تاکید داشته و عاشورا را به عنوان منبع الهام برای مبارزات اجتماعی و سیاسی معرفی نمود. او در آثار خود عاشورا را به عنوان یک نماد از مبارزه با ظلم معرفی کرد. در واقع شریعتی به دنبال یک معرفت اجتماعی و سیاسی و منبع الهامی برای مبارزات اجتماعی و سیاسی بود. او تحلیل درست تاریخ و عاشورا از اول به آخر و عدم وارونه‌نمایی آن را از شاخصه‌های مهم روایتگری از عاشورا می‌دانست. (اسفندیاری، ۱۳۹۳: ۴۶. شریعتی، بی تا (ب): ۱۴-۱۵)

شریعتی در دهه ۵۰ که مارکسیست‌ها خود را پرچمدار انقلاب می‌دانستند، با ارائه تشیع علوی در مقابل تشیع صفوی قصد داشت اسلام انقلابی و سیاسی را به جوانان بشناساند تا آنها از مارکسیسم و ایدئولوژی‌های مادی فاصله بگیرند. در این راستا کلید خوانش انقلابی شریعتی از عاشورا و شهادت، فهم منطق بازگشت به خویشتن است. از نظر شریعتی نهضت بازگشت به خویشتن، "کهنه و مرتجعانه" نیست؛ بلکه "یک نهضت عمیق و دشوار خودشناسی و خودسازی" بود که از طریق شناختن "دنایای امروز با همه‌ی زشتی‌ها و زیبایی‌هایش" و همچنین شناخت "تاریخ تمدن"، "فرهنگ"، "ادب"، "مذهب" و آنچه هویت مربوط به خودی است، حاصل می‌شود. (شریعتی، بی تا (ج): ۷۹، ۱۱۴)

شریعتی مذهب ایرانیان را تشیع، مذهب "امامت و عدالت" دانسته و تاکید می‌نمود که با پیروی ازائمه از جمله امام حسین (ع) و همچنین حضرت زینب (س) و غیره است که روح "جهاد، مقاومت، آزادی، شهادت، انتظار، انقلاب، آشتی ناپذیری در برابر ظلم، ستم و بی عدالتی، همچنین مبارزه با جمود فکری در ما زنده می‌شود. از نظر او با عشق و اعتقاد به معصومین است که خون در رگها به جوش آمده، مردم بیدار و مسئولیت‌پذیر می‌شوند و شریعتی مسئولیت این آگاه‌سازی مردم به تشیع را روشنفکر می‌دانست. از نظر او هویت واقعی روشنفکر ایرانی نه غرب‌زدگی بلکه بازگشت به خویشتن است. همین آموزه‌ها بود که به اعتراف شاه‌دانش، توانست نقش مهمی در ایجاد روحیه‌ی انقلابی جوانان داشته باشد. (شریعتی، ۱۳۹۲: ۳۷-۳۹. مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸، ج ۲: ۳۶۷-۳۶۸)

اهتمام شریعتی این بود که روح واقعی جامعه‌ی ایرانی را به آنها بشناساند و به روشنفکران نیز چنین تفهیم کند که وظیفه‌ی روشنفکر نه تحمیل عقاید غرب زده‌ی خود به جامعه بلکه احیای هویت ملی و در اصل مذهبی جامعه‌ی ایرانی است. شریعتی مطالعه‌ی بدون تعصب تاریخ نشان دهنده‌ی آن است، از مبارزه‌ی ابوذر، جوانمردی و عدالتخواهی حضرت علی (ع)، آزادگی و شهادت حضرت زینب (س) بیشتر بیدار می‌شوند تا اینکه از طریق زال، وزیر یا گردآفرید. (شریعتی، بی تا (ج): ۹۶)

از نظر او قدرت‌های بیگانه با استفاده از همین مسئله درون جامعه‌ی ایرانی نفوذ و به آن ضربه زدند و تنها با احیای مجدد همین روح ملی مذهبی است که می‌تواند جامعه‌ی ایرانی را زنده و از وابستگی به استعمار آزاد نمود. (شریعتی، ۱۳۶۰: ۲۰۰)

او در خوانش انقلابی عاشورا برای جامعه‌ی معاصرش از واژه‌های نوظهور استعمار استفاده می‌نمود، تا چنین تفهیم کند، که عاشورا تاریخ نیست؛ بلکه روایت عاشقی در برابر الله

و اسوهی جنبش‌های هر عصر و زمان است. برای نمونه در مورد حرکت زینب(س) بعد از شهادت امام حسین(ع) و یارانش چنین می‌نویسد: "و زینب مانده است، کاروان اسیران در پیشش"، "آن باغ‌های سرخ شهادت را پشت سر گذاشته"، "وارد شهر جنایت" قدرت، "ستم و جلادی"، شده و "آرام، پیروز و با افتخار بر سر" قدرت، "قساوت"، جلادان و بردگان استعمار و استبداد فریاد می‌زند: سپاس خداوند را که این همه کرامت و این همه عزت به خاندان ما عطا کرد. "در واقع به روایت شریعتی حضرت زینب(س) اسوهی شهیدان زنده بود. او پیام رسان سخن حق خاندانش بود که به ناحق در کربلا به شهادت رسیده بودند. (شریعتی، ۱۳۸۸: ۱۹۲)

شریعتی با الگوپذیری از عاشورا هر ظالمی را که سبب به وجود آمدن ظلم می‌شد محکوم نموده و با این رویکرد مقابله با رژیم شاهنشاهی ایران، دفاع از مظلومان فلسطین، مبارزه با مارکسیسم و غیره را وظیفه‌ی هر مسلمانی می‌دانست، به رغم این استفاده از مفاهیم و اصطلاحات مارکسیستی توسط وی نه تنها بازتابی از گفتمان چپ آن دوران بود، بلکه نمایانگر شناخت غیر تخصصی وی از منابع اصلی اسلامی بود. موضوعی که خود نیز به آن معترف بود. همین موضوع بود که با واکنش‌های انتقادی برخی از مراجع و علمای حوزه علمیه مواجه شد. (مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸، ج ۲: ۲۸۷ و ج ۳: ۳۳۸ و ۳۷۷-۳۷۸. حسینی بهشتی، ۱۳۷۸: ۱۲ و ۲۳)

خوانش انقلابی عاشورا توسط شریعتی بیشتر با هدف آسیب شناسی و اصلاح جامعه‌ی زمانش به خصوص جوانان صورت گرفت. (شریعتی، ۱۳۹۲: ۲۱. مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۴۸) آراء او در رابطه با عاشورا همه روایت یک حرکت انقلابی خطاب به جوانان و مردم ایران بود. روایت حرکت امام حسین(ع) و شهدای کربلا، "که به سود تمام مظلومان تاریخ شهادت دادند" و حرکت زینب که در آن جامعه‌ی اسارت پرور "آزاده زیست و" قافله‌دار اسیران "با" رسالتی سنگین‌تر از امام حسین(ع) "رسوا کننده‌ی نظام جنایت، دروغ، وحشت و اختناق بود. (شریعتی، ۱۳۸۸: ۱۸۷-۱۸۸. شریعتی، ۱۳۹۲: ۲۸)

در گفتمان شریعتی زینب(س) به عنوان مکمل اسطوره شهادت و انقلابی‌ترین زن تاریخ به عنوان نماد تداوم مبارزه و آگاهی‌بخش پس از شهادت است. در این گفتمان، شهادت امام حسین(ع) بدون پیام رسانی و افشاگری حضرت زینب(س) ناتمام بود. حضرت زینب به خطبه‌های خود در کوفه و شام پیروزی نهایی را در اذهان عمومی رقم می‌زند.

شریعتی با نگاهی حماسی وظیفه‌ی زن مسلمان در مجلس عزاداری عاشورا را فقط گریه کردن نمی‌دانست. از نظر او "حضرت زینب(س)" نخستین کسی بود، که گریه(گریه عمر سعد) و عزاداری(عزاداری یزید) برای امام حسین(ع) را ملامت نمود. از نظر او مرد و زن مسلمان با الگو پذیری از حضرت زینب(س) باید مجالس عزاداری انقلابی بر پا کنند و اگر توانستند؛ همچون زینب(س) "رسالت امام حسین(ع) را به دوش بکشند" و عزت را انتخاب و برده‌ی استعمار و استبداد نشوند؛ عزادار واقعی هستند. به زعم این اگر چه شریعتی عاشورا را اسطوره‌ای ضد استعماری خواند، این تفسیر به دلیل عدم توجه به منابع تاریخی کلاسیک، با انتقادات جدی مواجه شده است. (شریعتی، ۱۳۹۲: ۲۳. شریعتی، ۱۳۸۸: ۱۹۲)

از نظر شریعتی زینب‌شناسی یعنی اینکه عزادار عاشورا متوجه باشد، که حضرت زینب(س) به دلیل تعهد در برابر خودش و وظیفه‌ای که در برابر خداوند برای جهاد دارد، در عاشورا شرکت نمود و بعد از شهادت امام حسین(ع) و یارانش نهضت با خطبه‌های پرشورش را ادامه داد. به روایت انقلابی شریعتی، حضرت زینب "باغ‌های سرخ شهادت را پشت سر گذاشته" و "رسالت پیام شهیدان زنده را به دوش کشیده" و در "تمام سرزمین‌هایی که به عنوان اسیر رفت بذل انقلاب" و "بذر محبت عمیق به اهل بیت را نشاند و انسانیت را متجلی کرد." با این روایتگری شریعتی زنان و حتی جامعه‌ی ایران را اینگونه دعوت به صحنه‌ی انقلاب می‌نمود. (شریعتی، ۱۳۹۲: ۲۴۶-۲۴۸. شریعتی، ۱۳۸۸: ۱۹۲)

از نظر شریعتی، حضرت زینب(س) یک شهید زنده و الگویی برای انسانهاست که بدانند پس از عاشورا هر کدام باید یک شهید زنده برای جامعه‌ی خود باشند و حماسه بیافرینند. از نظر او پیام حضرت زینب(س) برای هر مومنی و به خصوص شیعیان این بود که با اندیشیدن و درک پیام شهدای کربلا، خوب زندگی کردن و خوب از دنیا رفتن مثل آنها، به عنوان یک انسان دیندار؛ همیشه شاهد زمان خود باشند؛ حق و باطل را تشخیص داده و همواره زنده کننده‌ی حق و نابود کننده‌ی باطل باشند. از نظر شریعتی اینگونه است که با اسوه قرار دادن عاشورا می‌توان جامعه‌ای آزاد، امت وسط و ایده آل ساخت. از نظر شریعتی، شهید با میدان‌داری خود در وسط صحنه، فرهنگ، علم، فکر، ایمان و جامعه معتدل را همچون الگوی تمام مسلمانان حضرت محمد(ص) می‌سازد و لذا شهید هیچ وقت نمی‌میرد. (شریعتی، ۱۳۸۸: ۱۹۳ و ۲۰۶)

او تاکید داشت نباید اصول اسلامی را فدای اختلاف نظر در مورد سنت‌ها و فرهنگ‌ها نمود. از نظر او در گرو شناخت صحیح دین است که هویت عدالتخواهانه، آزادی‌خواهانه،

زنده و عزت انسانی، اجتماعی، مادی و تمدن جامعه‌ی انسانی احیا و سازنده‌ی شهدای زنده می‌شود." (شریعتی، بی تا(ج): ۹۴-۹۵ و ۱۲۷. شریعتی، ۱۳۹۲: ۳۷-۳۹. ۲۴۵-۲۴۶)

اگر چه هر دو گفتمان مطهری و شریعتی بر محوریت حضرت زینب(س) در تداوم نهضت عاشورا اتفاق نظر دارند، اما خوانش آنان از این نقش، بازتاب همان تقابل کلان در مفهوم پردازی شهادت است. برای شریعتی، زینب کنشگر میدان سیاست و مبارزه است که مشعل عاشورا را برای انقلاب روشن نگاه می‌دارد. برای مطهری، اما ایشان حافظ اصالت و معنویت مکتب است که از تبدیل شدن شهادت برادرش به یک ابزار احساسی صرف جلوگیری می‌کند. به بیان دیگر شریعتی بر کارکرد انقلابی و مطهری بر کارکرد هویتی-مکتبی نقش ایشان تاکید ورزیدند.

مطهری با طرح این مفهوم که عاشورا هم مذکر بود و هم مونث، در پی نشان دادن جامعیت و عمق میدان عمل و شهادت در این واقعه است. از منظر او شهادت تنها در صحنه نبرد و برای مردان تعریف نمی‌شود. حضور فعال و تاثیرگذار زنان، به ویژه حضرت زینب(س)، نشان می‌دهد که شهادت تبیینگر و پیام رسان نیز در کنار شهادت رزمنده و سلحشور جایگاه والایی دارد. اگر شهادت مردان در صحنه نبرد، احیای دین با خون بود، شهادت زنان در صحنه اسارت و خطابه، احیای دین با پیام و تفسیر واقعه بود. او با طرح این مسئله که عاشورا "مذکر-مونث" بود، به اهمیت نقش "مرد در مدار خودش" و "زن در مدار خودش" در عاشورا اشاره نمود. او با این نگاه شهادت را از حصار یک تعریف محدود جنسیتی یا نظامی خارج می‌سازد و آن را به یک مسئولیت همگانی برای دفاع از حق و تبلیغ آن، چه با جان و چه با زبان تبدیل می‌کند. (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳: ۳۵۰)

مطهری از طریق غیریت سازی با روضه های تحریف شده، در پی زدودن عناصر غیر منطقی از ساحت شهادت بود. او با این کار، شهادت را از یک سوگ صرف خارج کرده و آن را به یک حماسه معنوی تبدیل نمود که وجه آگاهانه و انتخابگرانه آن برجسته می‌شود. آن دسته از مجالس عزاداری که "با ساختن اصحاب، دشمنان یا فرزندان" برای امام حسین(ع) و تحریف حادثه‌ی عاشورا توسط مرثیه خوانان برای گریاندن بیشتر عزاداران، مکتب حسینی را به فراموشی سپرده‌اند، از نظر مطهری سبب مسخ و عدم رشد جامعه هستند. (مطهری، ۱۳۶۱، ج ۱: ۹۰)

شریعتی اما آن مجلس عزاداری که سبب شناخت اهل بیت شود و با گریه‌ی هدفمند، سبب احیای امر به معروف، نهی از منکر، ایثار، شهادت، جهاد، انفاق، عزت، عمل و وحدت و

غیره شود، مجلس عزای واقعی و غیر آن مورد انتقاد است. در واقع او عامل عدم اجرای عملی این مولفه‌های مهم عاشورایی و گرایش جوانان به فرهنگ غربی، را عالمان و روشنفکران غرب زده که مروج جمود، تحجر، خرافه و دوری از عقلانیت در جامعه هستند؛ می‌دانست. (شریعتی، ۱۳۹۲: ۲۰-۲۱ و ۳۰ و ۲۷ و ۱۰۸)

سوگواری حادثه کربلا از نظر شریعتی در روزگار ائمه شیعی یک مبارزه دایمی مردم در زمینه فکری، اجتماعی و سیاسی با دستگاهی بود که می‌خواست با ساختن یک تاریخ مصلحتی "برای مردم"، کریلا را از اسلام حذف و "به فراموشی سپارند." (شریعتی، بی تا (الف): ۲۳۸)

در گفتمان هر دو اندیشمند، اصل ولایت‌پذیری به عنوان سازوکار کلیدی برای مشروعیت بخشی و معنادار کردن عمل شهادت عمل می‌کند. به بیان دیگر، شهادت تنها در صورتی ارزش والای خود را پیدا می‌کند که در چارچوب اطاعت از خدا و یک رهبری الهی و عادلانه (ولایت) صورت پذیرد. (مطهری، ۱۳۸۵: ۱۵۴-۱۵۵. مطهری، بی تا: ۹۴. شریعتی، ۱۳۹۲، ج: ۱، ۳۳)

ولایت‌پذیری یکی از مولفه‌های عاشورا بود که در احیای هویت ایرانی-اسلامی-انقلابی ایران نقش مهمی داشته و شریعتی آن توجه داشت. او نیز همچون مطهری از طرفی با نگاهی کلی با ارائه بحث ولایت و ولایت‌پذیری و نقش ائمه در اصلاح جوامع؛ از بی‌توجهی مسلمین به الگو برداری صحیح از ائمه انتقاد، از وضعیت تاسف‌بار آنها ابراز ناراحتی نموده و عالمانی را که نقش صحیح خود را برای ولایت‌پذیری مردم انجام نداده و به گفته سید قطب مروج "اسلام آمریکایی" بودند را مورد انتقاد قرار می‌داد. (شریعتی، ۱۳۹۲: ۳۱ و ۳۳-۳۵)

یکی از مفاهیم عاشورایی که در ادبیات انقلابی شریعتی نقش مهمی داشت. "ظلم" و "ظلم‌ستیزی" بود. او با ذکر روایاتی از معصومین، مبارزه علیه ظلم را مربوط به دوره‌ی امام حسین (ع) نمی‌دانست و تأکید می‌نمود، عامل به وجود آمدن ظلم، ظالم و مظلوم است. او فساد و انحراف و ریشه همه‌ی شکست‌ها را هم خود جوامع می‌دانست، که نمی‌کنند و ساکت نشسته‌اند. (شریعتی، ۱۳۹۲: ۱۰۰) او چنین تبیین می‌نمود که همیشه مظلومان ساکت نبوده و صحنه‌ی تاریخ بشر را همواره صحنه‌ی مبارزه‌ی "حق و باطل، عدل و ظلم، توحید و شرک، خدمت و خیانت، خلافت و ملوکیت، جهاد و جنایت، اهورا و اهریمن، دین و کفر، خیر، شر و غیره بوده است." برغم این شریعتی با رویکردی امیدوارانه به مخاطبان خود نوید

ظهور منجی امام زمان (عج) را می‌داد و سرانجام تاریخ پیروزی نهایی را با مستضعفان می‌دانست. (شریعتی، ۱۳۸۸: ۴۲-۴۴)

شریعتی با خوانش انقلابی عاشورا مفهوم شهادت را مورد بررسی قرار می‌داد. از نظر شریعتی شهید یعنی شاهد زمان خود؛ کسی که با ریختن خونش؛ فکر، اندیشه و آرمانی زنده می‌شود. از نظر او شهیدی نمونه‌اش امام حسین (ع) است؛ که با انتخاب آگاهانه؛ با هدف احیای دین و زنده کردن جامعه مرده خورش به زمین ریخته شده تا حاوی پیامهای مهم زنده کردن حقیقت باشد؛ حماسه و انقلاب بیافریند؛ با شهیدی که نمونه‌اش حمزه که "قهرمان مجاهد"، برای شکست دادن دشمن و جهاد رفته و شهادتش فردی است؛ فرق دارد. بر این اساس شریعتی به نقد کتاب شهید جاوید که عاشورا را شکست خورده می‌پندارد؛ (شریعتی، ۱۳۸۸: ۲۰۴-۱۸۹ و ۱۷۴)

در واقع گفتمان مطهری می‌توان گفت که دال مرکزی در خوانش او از عاشورا، مفاهیمی چون حکمت الهی، احیای دین و غیره است. مفهوم شهادت در این گفتمان، ذیل دال‌های مرکزی صورت بندی می‌شود. از این منظر، شهادت یک فعل معنوی و متافیزیکی است که هر چند نتایج اجتماعی مهمی دارد، اما اصالت و ارزش آن در همان نیت خدایی و نقش آن در نظام حکیمانه خداوندی نهفته است. به بیان دیگر، در گفتمان مطهری، شهادت، نقطه اتصال اراده انسان به اراده خداوند برای احیای دین است.

شریعتی اما شهادت را به مثابه یک کنش انقلابی بازتعریف می‌نمود. در این صورت بندی، شهادت به دال‌های شناوری مانند بسیج، آگاهی و انقلاب پیوند می‌خورد. او برای تقویت گفتمان خود، به غیریت ساز از تشیع صفوی به عنوان دیگری می‌پردازد. این تقابل، به دال مرکزی گفتمان او یعنی مبارزه، هویت می‌بخشد. (رک: سلطانی، ۱۳۸۳، ۷۳-۸۳. شریعتی، بی تا، ج: ۱۲۷-۱۲۸. شریعتی، تشیع علوی و تشیع صفوی، بی تا، الف: ۲۳۸).

۲.۵ تحلیل تطبیقی اهداف و غایات اجتماعی دو گفتمان

پیش از واکاوی وجوه تمایز، لازم است بر این سطح مشترک بنیادین تاکید شود که هر دو گفتمان، عاشورا را خاستگاه مفاهیمی چون ظلم ستیزی، شهادت طلبی، احیاگرانه، ایثار می‌دانسته اند. این مفاهیم به مثابه سکه ای مشترک میان این دو متفکر بود، اما سیاق و غایت به کارگیری این مفاهیم در میان آنان متفاوت بود.

بررسی گفتمان این دو اندیشمند نشان می‌دهد که انتخاب واژگان محوری برای توصیف عاشورا، به طور مستقیم از پروژه فکری و اهداف اجتماعی متمایز آنان سرچشمه می‌گیرد. شریعتی با رویکردی جامعه‌شناختی-ایدئولوژیک در پی تثبیت واژه‌هایی مانند انقلاب به جای قیام برای عاشورا بود. هدف او برجسته‌سازی عاشورا به عنوان یک الگوی کنشگرانه، تغییربخش و بسیج‌کننده مردم در برابر نظام‌های استبدادی بود. در این خوانش، عاشورا به یک اسطوره عمل‌گرا تبدیل می‌شد که می‌توانست مبنای یک ایدئولوژی انقلابی معاصر قرار گیرد. (شریعتی، ۱۳۸۸: ۳۳-۳۴. آقا بخشی و افشاری راد، ۱۳۸۳: ۳۲۰)

مطهری اما با رویکردی فلسفی-کلامی و با هدف پالایش خوانش عاشورا از دو تفسیر انحرافی-یعنی عاطفه‌زدگی محض از یک سو و سیاست‌زدگی تقلیل‌گرا از سوی دیگر واژگان حماسه‌حسینی و نهضت را در کانون گفتمان خود قرار داد. انتخاب حماسه به طور همزمان بر دو بعد معنویت و عمل آگاهانه تاکید می‌کرد و آن را از سطح یک حادثه صرفاً تاریخی یا شورش سیاسی به یک الگوی جاودانه معنوی-اجتماعی ارتقا می‌داد. (مطهری، ۱۳۷۵، ج ۳: ۳۲۴-۳۲۳. جعفریان، ۱۳۹۱، ۳۹۱-۳۹۲)

وجوه تفاوت اندیشه دو متفکر در مورد عاشورا را می‌توان به طور خلاصه چنین اشاره نمود. مطهری بیشتر با رویکرد درون‌دینی و بعد فلسفی و شریعتی بیشتر با رویکرد اجتماعی و برون‌دینی به خوانش انقلابی عاشورا پرداختند. شناخت مطهری از منابع روایی عاشورا جامع و کامل بود و شریعتی خیر. البته شریعتی خود نیز به این موضوع اعتراف، روایت خود را عاشورا را فلسفی و دینی نمی‌دانست. بلکه تاریخی روایت صحیح و انقلابی نمود. روایت شریعتی از عاشورا انقلابی‌تر است. مطهری به علل سابقه تاریخی تحریف مجالس عزاداری و برخی منابع موجود که سبب این تحریف می‌شود از جمله کتاب کاشفی پرداخت در حالی که عمده تمرکز شریعتی در جهت احیای روح غیرت روشنفکران غرب زده و شرق زده‌ی ایرانی بود؛ ولی مطهری به عنوان یک فیلسوف متفکر، هدفی وسیع‌تر داشت. با توجه به احاطه مطهری به منابع تاریخ اسلام و تشیع و عاشورا، او درک تاریخی کامل‌تری را از این ارائه داد. در حالی که مطهری عاشورا را در چارچوب تکلیف شرعی تبیین می‌کند، شریعتی آن را آزادی‌خواهی می‌خواند.

با این رویکرد اگر چه در استراتژی (تاکتیک‌های مبارزه) تفاوتی در خوانش‌های این دو متفکر وجود داشت؛ اما در نهایت به تولید نظریه پردازی سیاسی اسلامی برای مقاومت منجر شد که الهام بخش مبارزات و تظاهرات مردمی در دوران انقلاب بود. تقابل این دو

گفتمان در نهایت نه یک تقابل مطلق، بلکه یک تفاوت در اولویت بندی و زمینه سازی است. این تقابل در خوانش را میتوان ناشی از تفاوت و دغدغه‌های عینی هریک در آن مقطع تاریخی دانست. مطهری بیشتر دغدغه اصالت فکری و حفظ مبانی را در برابر هجوم اندیشه‌های غربی داشت، حال آنکه شریعتی مستقیماً درگیر عرصه عمل و بسیج جوانان برای تغییر وضع موجود بود.

جدول تطبیقی خوانش مطهری و شریعتی از مفهوم شهادت در عاشورا

معیار مقایسه	مرتضی مطهری	علی شریعتی
مبانی فکری	مبتنی بر فلسفه اسلامی، کلام و حکمت الهی	مبتنی بر جامعه شناسی، ایدئولوژی و روشنفکری انتقادی
مفهوم مرکزی شهادت	شهادت به عنوان احیای دین و عمل معنوی	شهادت به مثابه سلاح انقلاب، عامل بسیج مردم و کنش سیاسی-اجتماعی
اهداف تفسیر عاشورا	استخراج حکمت های جاودانه و مقابله با تحریف ها	بسیج مردم برای انقلاب و ایجاد تغییرات اجتماعی
رویکرد غالب	فلسفی-کلامی	جامعه شناختی
استعاره های کلیدی	نور، معنویت، قربانی	سلاح، موتور محرکه، انفجار
نقش جامعه	حرکت جامعه به سمت معنویت و دینداری	آگاهی بخشی و بسیج جامعه برای مبارزه
غیریت سازی	تقابل با تحریف های عاشورا و مادی گرایی	تقابل با تشیع صفوی و استبداد
تاثیر بر گفتمان انقلاب	تاکید بر اصالت و معنویت	ارائه ایدئولوژی عمل و مبارزه

۶. نتیجه گیری

این پژوهش با هدف واکاوی تطبیقی مفهوم پردازی شهادت در خوانش دو متفکر تاثیرگذار معاصر ایران، مرتضی مطهری و علی شریعتی، از نهضت عاشورا صورت گرفت. یافته‌های تحقیق به وضوح نشان می دهد که برغم اشتراک این دو متفکر در باور به جنبه انقلابی و ضد استبدادی عاشورا، صورت‌بندی آنان از مفهوم بنیادین شهادت، در دو گفتمان کاملاً متمایز قرار می گیرد. شریعتی با تکیه بر مبانی جامعه‌شناختی و با غلبه‌یابی یک رویکرد انتقادی، شهادت را به مثابه سلاح آگاهی بخش و موتور محرکه انقلاب صورت‌بندی

می نمود. در گفتمان او شهادت یک کنش سیاسی-اجتماعی بود که هدف نهایی آن بسیج مردم برای براندازی نظام‌های ستمگر و استعماری است. استعاره‌های وی از شهادت، همچون انفجار، اسلحه بر کارکرد این مفهوم در صحنه نبرد تاریخی طبقات تاکید دارد. مطهری اما در چارچوب یک نظام فکری منسجم و با اتکا به فلسفه و کلام اسلامی، شهادت را ذیل مفاهیم بنیادینی مانند احیای دین و عدل الهی قرار می داد. در گفتمان مطهری شهادت اگر چه عملی انقلابی و اجتماعی است، اما پیش و بیش از هر چیز یک فعل معنوی و متعالی و احیاگرانه است که اصالت آن به نیت الهی شهید باز می گردد. بدین ترتیب در پاسخ به پرسش اصلی پژوهش می توان گفت که تمایز بنیادین در اولویت بندی و جایگاه نظری مفهوم شهادت است: برای شریعتی، شهادت خدمت ایدئولوژی و مبارزه قرار دارد، حال آنکه برای مطهری مبارزه ذیل احیای دینی و حکمت، فلسفه و تلاش برای احیای عدالت الهی معنا می یابد. این پژوهش از منظر نظری نشان می دهد که چگونه یک متن تاریخی واحد می تواند در بسترهای فکری مختلف، به بستی برای صورتبندی گفتمانی کاملاً متفاوت تبدیل شود. از منظر تاریخی نیز، فهم این دو گانه برای شکل‌گیری گفتمان مسلط انقلاب اسلامی که در برگیرنده هر دو این جریان‌ها بود، ضروری می نماید. هر یک از این خوانش‌ها بر وجهی از عاشورا، بخشی از نیازهای جامعه آن زمان را پاسخ گفتند. یافته‌ها نشان داد که صورتبندی گفتمانی مطهری و شریعتی از شهادت، ناشی از پیش فرض‌ها و کارکردهای اجتماعی متفاوت این دو گفتمان در بستر تاریخی معاصر ایران بوده است.

بر این اساس نوآوری پژوهش در نتیجه‌گیری آن نهفته است. اگر چه گفتمان شریعتی در کوتاه مدت برای بسیج مردم کارآمدتر بود، اما گفتمان مطهری به دلیل اتکا به مبانی دینی، در میان مدت و بلندمدت پایدارتر و مقاوم‌تر در برابر تغییرات سیاسی ظاهر شد. این ارزیابی از تداوم این دو گفتمان، حرف جدیدی در مطالعات مربوط به انقلاب اسلامی است.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

ساکما، ۱۳۹۴/۹۹۸/۹۵.

آشیان، زهرا، فرشته سلامی (۱۳۹۲). *نفاق و منافق از دیدگاه آیت الله شهید مطهری*. تهران: صدرا.

آقا بخشی، علی، افشاری‌راد، مینو (۱۳۸۳). *فرهنگ علوم سیاسی*. تهران: چاپار.

۵۴ جستارهای تاریخی، سال ۱۷، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۵

- اسفندیاری، محمد (۱۳۹۵). عاشورا شناسی، تهران: نی، چ ۲.
- حسینی بهشتی، سید محمد (۱۳۷۸). دکتر شریعتی جستجوگری در مسیر شدن. تهران: بنیاد نشر آثار و اندیشه های آیت الله شهید دکتر بهشتی، چ دوم.
- جعفریان، رسول (۱۳۹۱). تاملی در نهضت عاشورا. تهران: علم، چ ۲.
- رضایی، جعفر (۱۳۹۲). بررسی مقایسه ای احیای تفکر دینی از دیدگاه دکتر شریعتی و آیت الله مطهری. تهران: برکت کوثر.
- سلطان محمدی، ابوالفضل (۱۳۸۶). اندیشه سیاسی علامه وحید بهبهانی. قم: موسسه بوستان کتاب.
- سلطانی، سید علی اصغر (۱۳۸۳). قدرت، گفتمان و زبان. تهران: نی.
- شریعتی، علی (بی تا الف). تشیع علوی تشیع صفوی. بی جا: بی نا.
- شریعتی، علی (بی تا ب). بینش تاریخی شیعه. بی جا: بی نا.
- شریعتی، علی (بی تا ج). ما و اقبال. بی جا: حسینیه ارشاد با همکاری اتحادیه انجمن اسلامی دانشجویان در اروپا و انجمن اسلامی دانشجویان در آمریکا و کانادا.
- شریعتی، علی (۱۳۶۱). حسین وارث آدم. تهران: قلم.
- شریعتی، علی (۱۳۸۸). حسین وارث آدم. تهران: قلم.
- شریعتی، علی (۱۳۶۰). چه باید کرد؟ بی جا: دفتر تنظیم و نشر آثار دکتر علی شریعتی..
- شریعتی، علی (۱۳۹۲). فاطمه فاطمه است. تهران: چاپخش و بنیاد فرهنگی دکتر علی شریعتی. چ ۲۹.
- مطهری، مرتضی (بی تا). تکامل اجتماعی انسان در تاریخ. جزوه ی شماره ۸، تهران: حزب جمهوری اسلامی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۵۲). عدل الهی، تهران: حکمت، چ ۲.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۱ الف). قیام و انقلاب مهدی. تهران: انتشارات اسلامی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۱ ب). حماسه حسینی. ج ۱، تهران: صدرا. چ ۱
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۵). حماسه حسینی. ج ۳، تهران: صدرا. چ ۲۱.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۵). ده گفتار، تهران: صدرا. چ ۲۲.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۶). آینده انقلاب اسلامی ایران. تهران: صدرا، چ ۲۶.
- مرکز اسناد انقلاب اسلامی (۱۳۷۸). شریعتی به روایت اسناد ساواک. ج ۱ و ۲. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

بازتاب نهضت عاشورا در اندیشه ... (عظیمه پاینده نجف آبادی و دیگران) ۵۵

پایان نامه ها:

خلجی، عباس، ناسازه های نظری و ناکامی سیاسی گفتمان اصلاح طلبی (۱۳۷۶-۱۳۸۴ ه.ش)؛ پایان نامه دکتری علوم سیاسی دانشگاه تهران.

مقالات

زاجکانی، سودابه، شهلا بختیاری و غلامرضا ظریفیان، گونه شناسی کنش های گفتاری در نامه های امام حسین (ع) در جریان واقعه عاشورا، فصلنامه علمی پژوهشی جستارهای تاریخی، سال ۱۵، ش ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳، ۱۵۷-۱۸۴

منابع لاتین

Laclau, E and Mouffe, C, "Recasting Marxism" in James martin (2002) : Antonio Gramsci, critical Assesment of leading Political philosophers (2002) Voutledge.